

क्षेत्र १ : मी आणि माझी ओळख

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
तुमचा स्वभाव किंवा लकबी घरातील कोणशी जुळतात असे घरात बोलले जाते? तुमच्या कोणत्या आवडीनिवडी कोणत्या मित्रमैत्रिणींशी जुळतात?	घटक २ : माझे कुटुंब, मित्रमैत्रिणी, शेजारी व नातेवाईक यांचा माझ्या जडणघडणीवर होणारा परिणाम. आपल्या सवयी, आवडीनिवडी, विचार, वागणे ह्यावर आपल्या जवळच्या म्हणजे कुटुंबातील नातेवाईक, मित्रमैत्रिणी व शेजारी यांचा प्रभाव असतो.	उपघटकांवर आधारित प्रसंग पाठ्यांशात देणे. त्यावरून मुलांना स्वतःवर कोणाचा व कसा प्रभाव आहे यासंबंधी माहिती घेण्यास व चर्चा करण्यास प्रोत्साहन देणे. अनुभवांचे सादरीकरण उपक्रम : नातेवाईक किंवा शेजारी यांच्याकडून सुट्टीत काहीतरी नवीन शिकणे. मित्रमैत्रिणींना नवीन खेळ शिकविणे.	गटकार्य नोंदी सादरीकरण निरीक्षण	अभिव्यक्ती संवेदनशीलता सहकार्य निरीक्षण
तुमचे कुटुंबीय याच घरात राहायचे का? त्यांनी जागा बदलली असेल तर ती का? तिथे त्यांचे शेजारी कोणकोण होते? काका, आत्या यांच्या लग्नामुळे कुटुंबात कोणते बदल झाले?	घटक ३ : कुटुंबात व शेजाऱ्यात होणारे बदल विविध कारणांमुळे मानवी समाजातही बदल होत असतात.	माहितीसंकलन चर्चा निरीक्षण तुलना प्रसंगवर्णन (जन्म, मृत्यू इ.) दहा वर्षांनंतर तुमचे कुटुंब, शेजार कसा असेल याविषयी कल्पनाविस्तार करणे व तो व्यक्त करणे.	चर्चा निरीक्षण	माहितीसंकलन सादरीकरण निरीक्षण विश्लेषण संवेदनशीलता व्यक्ती- व्यक्तीमधील सहसंबंध

क्षेत्र १ : मी आणि माझी ओळख

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
<p>तुमच्या घरापरिसरात सर्वात मोठे झाड कोणते आहे? त्याला काही फळेफुले येतात का? केव्हा? म्हशींच्या पाठीवर पक्षी का बसलेले असतात? पावसाळ्यात कोणत्या प्राण्यांचा, पक्ष्यांचा आवाज येतो?</p>	<p>घटक ४ : घरापरिसरातील वनस्पती, प्राणी ह्यांचे आपल्याशी आणि परस्परांशी असलेले नाते (कुतूहल आणि आस्वाद)</p>	<p>परिसरातील झाडांचे निरीक्षण व तुलना विविध प्रकारच्या झाडांवरील व सभोवतालच्या सजीवांचे निरीक्षण व तुलना ऋतुनुसार होणारे सजीव सृष्टीतील बदलांचे निरीक्षण. झाडे वनस्पती, प्राणी व पक्षी इत्यादींची निरीक्षणे. स्थानिक भाषामधील नावे व चर्चा काल्पनिक संवाद / नाट्यीकरण-म्हैस, बगळा यांचे परस्परावलंबन/मैत्री.</p> <p>उपक्रम : परिसराची सहल, प्राण्यांच्या नकला</p>	<p>निरीक्षण व नोंदी चर्चा चित्रे रेखाटन गाणी प्रकल्प</p>	<p>निरीक्षण व नोंदी संवेदनशीलता पृथक्करण अभिव्यक्ती पर्यावरण संरक्षण</p>

क्षेत्र २ : शरीराची ओळख व आपले आरोग्य

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
पळत आल्यावर धाप का लागते? मनगट, कानपट्टी व छातीची डावी बाजू यावर हात ठेवला तर काय जाणवते?	घटक १ : आंतरिंद्रियांची स्थूल मानाने ओळख : स्थान व रचना (अन्ननलिका, फुफ्फुस, काळीज, हृदय, मेंदू इ. इंद्रियांची स्थूलमानाने ओळख) प्रत्येक इंद्रियाच्या संरक्षणासाठी निसर्गतः शरीरातच असलेल्या विशिष्ट रचना	विविध इंद्रियांचे स्थान समजण्यासाठी खेळ, अनुभव. थंड किंवा गरम पदार्थांचा घास/घोट घेऊन त्याचा घशापासून पोटापर्यंत प्रवासाचा अनुभव घेणे. उड्या मारून, पळून श्वास-उच्छ्वासात काय बदल झाला हे अनुभवणे. शरीरात काय बदल होतो हे पाहणे. श्वास-उच्छ्वास, डोक्यात झिणझिण्या येणे, गरमल्यासारखे होणे, शरीर गरम होणे, घाम येणे. अन्नाच्या घासाचा शरीरातील प्रवास कसा होतो याची प्रतिकृती उपक्रम : स्टॅथेस्कोपचा वापर. झोपलेल्या प्राण्यांच्या श्वासोच्छ्वासासामुळे होणाऱ्या हालचालींचे निरीक्षण. चित्रफिती दाखवणे.	निरीक्षण अनुभव कृती व नोंदी चित्रांची जुळणी तुलना कमी कालावधीत वाढणाऱ्या वनस्पतीचे निरीक्षण व नोंदी	निवेदन कार्यकारणमीमांसा संयोजन
तुम्ही अंगणवाडीत असल्या- पासून चौथीत येईपर्यंत तुमच्यांत	घटक २ : शरीराची वाढ आणि विकास. आपल्या व इतरांच्या शरीरात कालांतराने होत असलेले बदल व प्राथमिक स्तरावर	जन्मापासून मृत्यूपर्यंत शरीरामध्ये होणाऱ्या बदलांची ओळख व चर्चा.	निरीक्षण वर्णन	अभिव्यक्ती निरीक्षण व मांडणी

क्षेत्र २ : शरीराची ओळख व आपले आरोग्य

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययन दर्शक
काय काय बदल झालेत? चिमणीच्या घराट्यातील पिलू आणि आकाशात उडणारी चिमणी यात काय फरक दिसतो?	'वाढ' विकास ह्यांची समज. इतर सजीवांचेही निरीक्षण.	वाढ आणि विकास यातील फरक. (उंची, कारककौशल्ये, बोलणे भावनिक, बौद्धिक इ.) उपक्रम : बी रुजवून त्याच्या वाढीचे निरीक्षण कमी कालावधीत वाढणाऱ्या वनस्पतींचे निरीक्षण व नोंदी घरापरिसरातील प्राणी, पक्षी यांच्या वाढ व विकासाचे निरीक्षण. वर्षाच्या सुरुवातीला व शेवटी स्वतःच्या हाताच्या प्रतिकृतीची व शिक्षकाच्या हाताच्या प्रतिकृतीची तुलना.	तुलना नोंदी प्रकल्प	विश्लेषण वर्गीकरण
म्हातारे माणूस करू शकत नाही पण जे तुम्हांला जमते अशा कोणत्या गोष्टी आहेत? तुमच्या वर्गात ऐकायला कमी येणारे, दृष्टीने अंध असणारे काही मित्र मैत्रिणी आहेत का? त्यांना खेळताना कोणत्या अडचणी येतात? खेळण्याचा व शिकण्याचा आनंद त्यांनाही मिळण्यासाठी तुम्ही काय कराल?	घटक ३ : आजारी, वृद्ध व विशेष गरजा असलेल्यांबद्दल समानानुभूती आणि माझी जबाबदारी. वृद्ध, आजारी व्यक्ती, अपंगांबद्दल आदर समानानुभूती. त्यांना आपल्या रोजच्या जीवनात सुखदुःखात सामावून घेणे. खेळण्याचा व शिकण्याचा आनंद हा सर्वांचा अधिकार यावर चर्चा. एकमेकांकडून विविध कौशल्ये शिकणे.	वृद्ध व आजारी व्यक्तीची भेट व चर्चा. आजारी व्यक्तीची मुलाखत. वृद्धांश्रम व रुग्णालयाला भेटी.. मुलाखती. निबंधलेखन ध्वनिचित्रफिलीचा वापर विविध चरित्रे, आत्मचरित्रांतील उताऱ्यांचे वाचन.	निरीक्षण चर्चा निबंधलेखन मुलाखत	संवेदनशीलता अभिव्यक्ती समानानुभूती सहकार्य व जबाबदारी

क्षेत्र २ : शरीराची ओळख व आपले आरोग्य

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययन दर्शक
घरातील कोणी आजारी पडल्यास आपण काय करतो? आजारातून बरे होण्यासाठी आपण काय करतो? खेळताना पडून जखम झाली तर काय करतात?	घटक ४ : आजार व आरोग्यसेवा : घरातुती उपाय आणि प्रथमोपचार. आरोग्यसेवा पुरविणाऱ्या संस्थांचे कामकाज : गाव ते जिल्हा डॉक्टर, प्राथमिक आरोग्य केंद्र, दवाखाना इ. बरोबरच अनुभवी व्यक्तींचा आरोग्यसल्ला. आपल्या परिसरातील आरोग्यसुविधांची प्राथमिक ओळख. अंधश्रद्धेने अघोरी उपचार करण्याचे टाळणे.	चर्चा : लवकर बरे होणारे आजार, लवकर बरे न होणारे आजार. घरातुती उपाय व त्यांच्या मर्यादा. प्राथमिक आरोग्य केंद्र व शासकीय रुग्णालयांना भेट : प्रश्नावली भरून घेणे. मुलाखती घेणे. प्रसंगवर्णन उपक्रम : प्रथमोपचार पेटी तयार करणे.	चर्चा व निवेदन मुलाखत निरीक्षण	अभिव्यक्ती कार्यकारणमीमांसा पृथक्करण समस्या निराकरण

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
<p>सूचक प्रश्न</p> <p>तुमच्या व मित्रमैत्रिणींच्या जेवणातील पदार्थ सारखेच असतात का?</p> <p>बाहेरगावी गेल्यानंतर तुम्ही काही वेगळे पदार्थ खाल्लेत का?</p> <p>शहरातील लोकांच्या आहारामध्ये विभिन्नता का आढळते?</p>	<p>घटक १ अन्न :</p> <p>उपघटक १ : अन्न प्रकारातील विविधता (भौगोलिक परिस्थिती व ऋतुमानानुसार महाराष्ट्रातील व देशातील काही उदाहरणांद्वारे विविधता समजून घेणे. वैविध्यांमागील कारणे समजून त्याबद्दल आदर बाळगणे. त्याविषयी संवेदना जोपासणे)</p> <p>प्रादेशिक भिन्नतेमुळे अन्नपदार्थात बदल होतो. उदा. काही ठिकाणी बाजरी, ज्वारी तर काही ठिकाणी तांदळाची भाकरी, कुठे शेंगतेल तर कुठे खोबरेल अथवा मोहरीचे तेल.</p>	<p>चर्चा</p> <p>माहितीसंकलन</p> <p>अन्नाच्या विविधतेची माहिती देताना देशातील विविध प्रदेशांची उदाहरणे देण्यासाठी नकाशाचा वापर.</p> <p>हॉटेल व्यावसायिक, शेजारी यांच्याशी चर्चा व मुलाखती.</p> <p>दूरदर्शनवरील पाकक्रियेचे कार्यक्रम पाहणे व चर्चा</p> <p>उपक्रम : आपल्या परिसराव्यतिरिक्त इतर प्रदेशांत केल्या जाणाऱ्या एका पाककृतीचे लेखन.</p>	<p>तोंडी काम</p> <p>मुलाखत</p> <p>प्रकल्प : विविध प्रदेशांतील प्रसिद्ध पदार्थांच्या माहितीचे संकलन</p>	<p>विश्लेषण</p> <p>वर्गीकरण</p> <p>संवेदनशीलता</p>
<p>शेतात अन्नधान्य पिकवण्यासाठी कोण-कोण काम करतात?</p> <p>त्यांना कामाचा मोबदला काय मिळतो?</p> <p>त्यांनी शेती करणे बंद केले तर काय होईल?</p> <p>आपल्या आहारातील कोणते पदार्थ शेतात पिकत नाहीत?</p>	<p>उपघटक २ : अन्न उत्पादनामागील श्रम (शेतकरी कुटुंबीय, मजूर, प्राण्यांचे श्रम)</p> <p>शेतीखेरीज इतर अन्य उत्पादनाची उदाहरणे.. मासेमारी, कुक्कुटपालन. आपल्या अन्नाची गरज भागवण्यामागील श्रमांबाबत कृतज्ञता.</p>	<p>उपक्रम : क्षेत्रभेट व शेतमजुरांशी चर्चा</p> <p>प्रात्यक्षिक : शाळेच्या अगर घराच्या परसबागेत भाजीपाल्याचे उत्पादन शेतीखेरीज इतर अन्नउत्पादक व्यावसायिकांशी चर्चा (कुक्कुटपालन, दुग्धव्यवसाय, शेळी-पालन इ.)</p>	<p>निरीक्षण</p> <p>प्रात्यक्षिक</p> <p>तोंडी काम</p>	<p>विश्लेषण</p> <p>अभिव्यक्ती</p> <p>संवेदनशीलता</p>

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
शेतकरी बैलपोळा का साजरा करतात ?		उपक्रम : शेतकऱ्याला मदत करणाऱ्या प्राण्यांची माहिती... चित्ररेखाटन		
चांगले पीक येण्यासाठी कोणत्या गोष्टींची आवश्यकता असते ? शेतातील पीक किंवा दुकानातील धान्य आपण कच्चे का खात नाही? उदा. गहू, ज्वारी, तांदूळ	उपघटक ३ : शेतातून ताटाकडे अन्नाचा प्रवास : बीजारोपणापासून अन्नपदार्थात रूपांतर होईपर्यंत (घटक आणि प्रक्रिया)	शेतीच्या कामाबद्दल चर्चा. (पेरणीच्या आधीपासून पीक घरात येईपर्यंत. प्रादेशिक भिन्नता लक्षात घेण्यासाठी पाठ्यांशामध्ये वाव दिला जावा.) उपक्रम : शेतकरी दामपत्याला व शेत-मजुराला वर्गात बोलावून चर्चा. माहिती संकलन. लेखन चित्रांकन : ताटातल्या पदार्थाचा उलटा प्रवास उदा. चपाती, भाकरी इ.	तोंडी काम मुलाखत माहितीसंकलन प्रश्नावली लेखन चित्ररेखाटन	निरीक्षण चिकित्सक विचार सर्जनशीलता अभिव्यक्ती
आपल्या रोजच्या आहारात भाज्या, उसळींचा समावेश का असतो? काही माणसे अधून मधून अंडी-मांस का खातात? आपल्या जेवणात कोणत्या पदार्थांचे प्रमाण जास्त असते? कोणते पदार्थ खूप कमी असतात? उदा. चटणी आणि भाकरी, भात आणि लोणचे, कोशिंबीर आणि डाळ. भजी, पापड आणि भाजी.	उपघटक ४ : विविध अन्नघटक : रोजच्या आहारालाच पौष्टिक कसे करावे? घरी उपलब्ध असलेल्या अन्नपदार्थां-पासून आहाराची पौष्टिकता वाढवणे. शरीराच्या मजबुतीसाठी व वाढीसाठी, आवश्यक तेवढी ऊर्जा मिळविण्यासाठी, निरोगी राहण्यासाठी आपणाला दररोज योग्य आहार लागतो.	उपक्रम : शालेय पोषण आहारात काय काय हवे याबाबतच्या परिपत्रकाचे वाचन व चर्चा. शालेय पोषण आहार शिजविणाऱ्यांशी चर्चा, मुलाखत ऋतुमानानुसार व परिसरात उपलब्ध व सहज परवडतील अशा भाज्या, फळे, मांसाहारी पदार्थांची माहिती व चर्चा. उपक्रम : मोड आलेले पदार्थ तयार करणे, त्यात काकडी, कांदा, लिंबू, इ. घालून उसळ तयार करून खाणे.	तोंडी काम मुलाखत प्रात्यक्षिक	अभिव्यक्ती वैज्ञानिक दृष्टिकोन चिकित्सक विचार

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
आपण रोज गोड पदार्थच खाल्ले तर काय होईल? एकाच चवीचे पदार्थ आपण रोज का खात नाही? आवळ्याची फोड फक्त जिभे-वर ठेवली तर न चावता त्याची चव कळेल का? एखादा पदार्थ खूप वेळ चावला तर त्याची चव बदलते का?	उपघटक ५ : विविध चवी : विविध चवींची मजा घेणे व आरोग्य जोपासणे. जीभ व दात यांची चवी घेण्यास मदत.	स्वस्त फळांचे शिकरण वर्गित करून एकत्र खाणे, वनभोजन इ.	तोंडी काम प्रात्यक्षिक वर्गीकरण	अभिव्यक्ती विश्लेषण वैज्ञानिक दृष्टिकोन
घटक २ - पाणी : उपघटक १ : पाणी साठविण्याच्या सध्याच्या व पारंपरिक पद्धती. काही नावीन्यपूर्ण उदाहरणे पाण्याचा काटकसरीने वापर पाणी कसे साठवत असतील?	घटक २ - पाणी : उपघटक १ : पाणी साठविण्याच्या सध्याच्या व पारंपरिक पद्धती. काही नावीन्यपूर्ण उदाहरणे पाण्याचा काटकसरीने वापर पाणी कसे साठवत असतील?	वडीलधाऱ्यांशी चर्चा, माहितीसंकलन पाणी साठविण्याच्या पारंपरिक आणि आधुनिक साधनांचे चित्र रेखाटन वर्णन : एखादा आठवडाभर पाणी नाहीच मिळाले तर काय कराल? चर्चा : घरात पाण्याची बचत कशी करता येईल?	तोंडी काम चित्र रेखाटन माहिती संकलन प्रकल्प लेखन	अभिव्यक्ती सादरीकरण भारताचा सामाईक सांस्कृतिक वारसा समस्या निराकरण

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
परिसरात पाणी भरण्याच्या ठिकाणी पाणी भरण्याव्यतिरिक्त इतर काय केले जाते? बगळ्यांचे पाय लांब का असतात?	उपघटक २ : जलसाठ्यांच्या आसपासचे पर्यावरण	निरीक्षण व चर्चा : नदीकाठचे प्राणी, पक्षी, वनस्पती यांमध्ये काय वेगळे असते? वेगवेगळ्या ऋतूत नदी, तळ्याकाठी पाण्याच्या पातळीत काय बदल होतो? तिथल्या वनस्पतींमध्ये काही बदल होतो का? कोणता? अनुभवकथन माहितीसंकलन प्रकल्प	तोंडी काम प्रकल्प लेखन : पाणी साठ्यांचे निरीक्षण व नोंदी	तर्क व अनुमान निरीक्षण अभिव्यक्ती
तुमच्या घरात पाणी कोठून येते? तुमच्या गावात, भागामध्ये येणारे पाणी कोठून येते? तुमच्या परिसरातील सगळ्या घरांना सारखेच पाणी मिळते का? तुमच्या घरात पाणी कोण भरते?	उपघटक ३ : वितरण व्यवस्था. मोठ्या जलसाठ्याकडून घराकडे पाण्याचा प्रवास पाण्याचे असमान वाटप (लिंगभेद व अपव्यय)	घरातील नळापासून पाण्याच्या स्रोता-पर्यंतचा शोध. गावातील पाणीपुरवठा केंद्रास भेट व निरीक्षण चित्र रेखाटन : १. घरात पाणी भरण्यासाठी होणारे स्त्रियांचे श्रम २. घरापासून गावातील पाणीपुरवठा केंद्र सर्वेक्षण : पाण्याची उपलब्धता, चित्रांवर चर्चा : टँकस्वर पाणी भरणारे लोक व वॉटर पार्क	माहितीसंकलन नोंदी सादरीकरण	संवेदनशीलता श्रमप्रतिष्ठा स्त्रीपुरुष समानता वर्गीकरण न्याय व समानता
तुमच्या गावपरिसरातून कोणती नदी वाहते? तालुका व जिल्ह्यामधील नद्यांची नावे सांगा.	उपघटक ४ : जिल्हा व राज्यस्तरीय नद्या.	प्रवासवर्णन चर्चा नकाशानिरीक्षण	तोंडी काम निरीक्षण	अभिव्यक्ती

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
पाण्यात साखर विरघळल्यावर पाणी गोड का लागते? पाण्यात काय काय विरघळते? काय विरघळत नाही? स्वच्छ दिसणारे पाणी आरोप्या-साठी सुरक्षित असते का? पिण्याचे पाणी उकळून का वापरतात? घरात येणारे पाणी शुद्ध करण्यासाठी कोणते उपाय केले जातात?	उपघटक ५ : पाण्याचे गुणधर्म : विद्राव्यता (पाण्यात काय काय विरघळते?)	पाण्यात विविध वस्तू मिसळण्याचे प्रयोग, निरीक्षण व वर्गीकरण चर्चा सूक्ष्मदर्शकाखाली पाण्याच्या थेंबाचे निरीक्षण (डोळ्यांना न दिसणारे पदार्थ) पाणी शुद्ध करण्याच्या सोप्या पद्धती	निरीक्षण तोंडी काम प्रयोग सादरीकरण	प्रयोगशीलता निरीक्षण व मांडणी वर्गीकरण निष्कर्ष काढणे अभिव्यक्ती
सर्वाची घरे सारखी का नसतात? तुमचे घर कोणत्या वस्तू वापरून बांधले गेले आहे? मुंग्यांचे घर व उंदरांच्या घरात कोणता फरक दिसतो? काही पक्षी गवताच्या काड्या, कापूस व पिसे गोळा करतात ते कशासाठी? गांडूळ व वाळवीची घरे पाहिली आहेत का?	घटक ३ : घर उपघटक १ : निवाऱ्यातील वैविध्य (मानवाबरोबरच इतर प्राणी, पक्षी व कीटकांच्या घरबांधणीतील वैविध्य व वैशिष्ट्य.. त्यांचे कौशल्य)	निरीक्षण : स्वतः निवाऱा बांधणारे, न बांधणारे, ऋतुमानानुसार घर बांधणारे, गरजेनुसार निवाऱा शोधणारे, स्थलांतर करणारे प्राणी, पक्षी, कीटकांचे निरीक्षण. बांधकामास भेट : विविध वस्तू पाहून गुणधर्म नोंदणे व त्यांचा बांधकामास कसा उपयोग होतो याची तर्कसंगती लावणे. (स्पर्श, रंग, पाण्याशी संपर्क आल्यावर होणारे बदल, आकार इ.) घरबांधणीसाठी लागलेल्या साहित्याची यादी. कामगारांची मुलाखत विविध पक्ष्यांच्या, कीटकांच्या घरांची निरीक्षणे : उदा. सुगरण, कावळा, गांडूळ, वाळवी इ.	निरीक्षण तोंडी काम परिसर भेट प्रकल्प चित्ररेखाटन	निरीक्षण संवेदनशीलता श्रमप्रतिष्ठा अभिरुची सर्जनशील विचार

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
घर बांधताना कोण कोण काम करतात? घरबांधणीसाठी लागणाऱ्या वस्तू कोठून मिळतात? त्या आणण्यासाठी कोणाची मदत होते?	उपघटक २ : घरबांधणीसाठी योगदान : मानवी श्रम, कामगार, मजूर यांच्या-बद्दल आदराची भावना	चित्र रेखाटन : विविध प्रकारे बांधलेली घरे. निरीक्षण, नोंदी, चर्चा व गटकार्य उपक्रम : घरटी बनवणे. कोणत्या झाडावर पक्षी घरटी बांधतात? कोणत्या झाडावर बांधत नाहीत? यावर चर्चा		
कापड कशाकशापासून तयार होते? कापूस आणि लोकर कोठून येते?	घटक ४ : वस्त्र उपघटक १ : वस्त्रनिर्मितीची प्रक्रिया	घर बांधणाऱ्या कामगारांशी चर्चा. उपक्रम : आपल्या घराचे चित्र काढा. घराची किंवा शाळेची प्रतिकृती शाळेतच गटात मिळून तयार करा. (परिसरातील व टाकाऊ वस्तूंचा वापर)	निरीक्षण	संवेदनशीलता श्रमप्रतिष्ठा
		चर्चा : कापसापासून कपड्यापर्यंत, लोकरपासून स्वेटरपर्यंत.. उपक्रम : कापडगिरणीस भेट, हातमाग केंद्रास भेट. प्रकल्प : वेगवेगळ्या प्रकारच्या कापडांच्या नमुन्यांचा संग्रह चौकट : कृत्रिम धाग्यांची निर्मिती मुलाखत : घोंगडी बनविणारा, शिंपी	तोंडी काम प्रकल्प क्षेत्रभेटीवर अहवाललेखन	अभिव्यक्ती वैज्ञानिक दृष्टिकोन

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया...साधने	अध्ययन दर्शक
आपण कपडे न धुता वापरले तर काय होईल? कपडे स्वच्छ करण्यासाठी आपण कशाचा वापर करतो? ज्यांच्याकडे साबण, वॉशिंग पावडर नसेल त्यांना कपडे कसे स्वच्छ राखता येतील? वापरून जुन्या झालेल्या फाटलेल्या कपड्यांचा वापर कसा करता येईल?	उपघटक २ : वस्त्रांची निगा, स्वच्छता आणि पुनर्वापर	उपक्रम : लॉड्रीस भेट, जुन्या कपड्यां-पासून दैनंदिन वापराच्या वस्तू तयार करणे. कपडे धुण्यासाठी वापरावयाच्या वस्तूंचे, पदार्थांचे संकलन. नैसर्गिक वस्तूंचा वापर (रिटा, हिंगणमिठा व चुनखडी)	तोंडी काम अहवाललेखन	अभिव्यक्ती वैज्ञानिक दृष्टिकोन
वेगवेगळ्या प्रदेशातील लोक वेगवेगळ्या प्रकारचे कपडे का वापरत असावेत? उन्हाळ्यात वाळवंटी प्रदेशात फिरताना स्वेटर घातले तर काय होईल?	उपघटक ३ : भौगोलिक व सांस्कृतिक कारणांमुळे वस्त्रांची विविधता	उपक्रम : वेगवेगळ्या प्रदेशातील लोकांच्या कपड्यांमधील वैविध्य दाखवणाऱ्या चित्रांचा संग्रह विविध प्रदेशातील वेशभूषांचे प्रदर्शन वस्त्रांची चित्रे व प्रदेश यांच्या नकाशाच्या मदतीने जोड्या लावणे. चर्चा प्रकल्प : निरनिराळ्या भौगोलिक प्रदेशात वापरल्या जाणाऱ्या वस्त्रांच्या चित्रांचे संकलन, नकाशाचा वापर	तोंडी काम प्रकल्प	अभिव्यक्ती कार्यकारणमीमांसा वैज्ञानिक दृष्टिकोन

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
परिसरातील ऐकू न येणारी, अंध मुलेमुली तुमच्या शाळेत येतात का? तुम्ही एकत्र काय खेळ खेळता? पहिलीला शाळेत येणाऱ्या किती मुली आठवी किंवा दहावीपर्यंत शाळेत जातात?	घटक ५ : शिक्षण उपघटक १ : माझी शाळा सर्वांची शाळा (विशेष गरजा असलेली बालके आणि मुली या सर्वांचा समावेश असलेली)	अंध व कर्णबधिर मुले नेहमीच्या शाळेत शिकत असल्याचे, सर्वांबरोबर खेळत सहभागी होत असल्याचे सत्यप्रसंग वर्णन. 'मोबाईल टीचर' ना वर्गात बोलावून त्यांचे अनुभवकथन...यशोगाथा....याबाबत त्यांच्याशी चर्चा पाहणी, आराखडा व चर्चा : इयत्ता पहिलीला वर्गात एकूण किती विद्यार्थी होते? (मुलेमुली) इयत्ता चौथीला किती विद्यार्थी आहेत? (मुलेमुली) हे प्रमाण आराखड्याच्या स्वरूपात दाखविणे.	गायन मुलाखत	संवेदनशीलता न्याय व समानता महिला व अन्य दुर्बल घटकांचे सबलीकरण
शाळतील विद्यार्थ्यांच्या घरी कोणत्या वेगळ्या भाषा बोलल्या जातात? शाळतील विद्यार्थ्यांच्या घरी कोणत्या वेगळ्या भाषा बोलल्या जातात? सणासुदीच्या दिवशी कोणता विशेष पदार्थ केला जातो?	उपघटक २ : माझी आनंददायी शाळा (परिसरातील विविध जातिधर्मांच्या मुलामुलींना तसेच आदिवासी व भटक्या विमुक्तांच्या मुलामुलींना एकत्रित शिकण्याचा आनंद देणारी शाळा)	उपक्रम : सर्व जातिधर्मांचे सण, सणानिमित्त केले जाणारे खास पदार्थ, मिठाईचा एकत्रितपणे आनंद घेणे. सणानिमित्त सर्व मित्रमैत्रिणींच्या घरी जाणे. स्नेहसंमेलनांचे आयोजन नाट्यीकरण प्रतिज्ञेतील विचारांबाबत चर्चा	चर्चा विश्लेषण	संवेदनशीलता सहकार्य सर्वधर्मसमभाव धर्मनिरपेक्षता राष्ट्रीय एकता

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
<p>तुमच्या तालुक्याशेजारी कोणकोणते तालुके आहेत?</p> <p>तुमच्या जिल्ह्याशेजारील जिल्हे कोणते?</p> <p>तुमच्या परिसरात कोणकोणत्या बोलीभाषा आहेत?</p> <p>त्या आणखी कोठेकोठे बोलल्या जातात?</p> <p>महाराष्ट्रातील कोणती प्रसिद्ध ठिकाणे तुम्हांला माहिती आहेत?</p>	<p>घटक १ : माझा जिल्हा माझे राज्य तालुक्यापासून जिल्ह्याची व जिल्ह्यापासून राज्याची ओळख</p> <p>उपघटक १ : जिल्ह्यापासून राज्याची ओळख (माझ्या गावात, तालुक्यात, जिल्ह्यात, आणि राज्यात-साम्य आणि विविधता वैशिष्ट्ये उदा. भाषा, पेहराव, सण, उत्सव, पिके, आहार.... काही सारखे काही वेगळे)</p>	<p>उपक्रम :</p> <p>१. काही मुलांचा एक गट, अनेक गटांचा एक वर्ग, अनेक वर्गांची एक शाळा यानुसार गाव, तालुका, जिल्हा, राज्य अशी ओळख करून देणे.</p> <p>२. तालुका, जिल्हा व राज्याच्या नकाशांचे तुकडे जोडून तालुका, जिल्हा व राज्याचा नकाशा तयार करणे. (यासाठी पाठ्य साहित्यातील राज्याच्या प्रमाणित नकाशाची मदत घेणे.)</p> <p>३. वृत्तपत्रांतून येणाऱ्या पिकांसंबंधीच्या बातम्यांच्या कात्रणांचा संग्रह.</p> <p>संदर्भ साहित्य : तालुका, जिल्हा व राज्याचा नकाशा, जिल्हा व राज्याच्या माहितीची संदर्भ पुस्तके.</p> <p>४. तालुका, जिल्हा व राज्याच्या नकाशाचा वापर, राज्याच्या नकाशात जिल्ह्यांमध्ये भाषा, पेहराव, आहार याबाबतीत सारखेपणा किंवा विविधता दाखवणे.</p>	<p>तांडी काम</p> <p>निरीक्षण चर्चा</p> <p>माहितीसंकलन</p> <p>प्रात्यक्षिक</p>	<p>अभिव्यक्ती</p> <p>निरीक्षण व मांडणी</p> <p>वर्गीकरण</p> <p>नकाशावाचन</p> <p>कार्यकारणमीमांसा</p> <p>संवेदनशीलता</p>

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
रस्त्याकडेला पडलेल्या मेलेल्या जनावरांचे पुढे काय होते? खूप मोठ्या प्रमाणात दिसणारे सुरवंट नंतर कुठे जातात? कोणते प्राणी, पक्षी अंज्यातून जन्मतात? स्वच्छ निवडलेल्या धान्याच्या डब्यात किडे कोठून येतात?	घटक २ : परस्पर संबंध उपघटक १ : जीवनक्रम : प्राणी, पक्षी, कीटक यांचा जीवनक्रम	उपक्रम : प्राणी, पक्षी यांच्या जीवनक्रमातील विविध अवस्थांचे निरीक्षण (उदा. फुलपाखाऱ्यांचा जीवनक्रम: चित्रांच्या मदतीने निरीक्षणात्मक अनुभव देण्याचा, विचार प्रक्रियेला चालना देण्याचा यथे हेतू आहे. चर्चा : धान्य स्वच्छ निवडून आपण धुतलेल्या स्वच्छ डब्यात भरतो पण त्यात कधी-कधी काही काळाने किडे होतात...	प्रकल्प निरीक्षण तोंडी काम	चिकित्सक विचार वर्गीकरण कार्यकारणमीमांसा सहसंबंध
जंगल परिसरातील लोक कोणता व्यवसाय करतात? 'स्वच्छ किनारा सुंदर किनारा' असे उपक्रम का राबवावे लागतात?	उपघटक २ : नैसर्गिक घटकांचा आपल्या जीवनपद्धतीवर होणारा परिणाम (दोन उदाहरणे : नैसर्गिक जंगलातील जीवनपद्धती व किनारपट्टीवरील जीवनपद्धती)	चर्चा : नैसर्गिक जंगले व किनारपट्टीवरील जीवनपद्धती, व्यवसाय, परिसराचे फायदे तोटे. सजीव सृष्टी... परस्परावलंबन उपक्रम : विविध जीवनपद्धतीबद्दलच्या ध्वनिचित्रफिती	निरीक्षण चर्चा तुलना	चिकित्सक विचार समस्या निराकरण व्यक्तित्वव्यक्ती- मधील सहसंबंध पर्यावरण संरक्षण

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया / साधने	अध्ययनदर्शक
कोणत्या ऋतूतील दिवस लहान असतात? कोणत्या ऋतूतील दिवस मोठे असतात? रात्री दिसणाऱ्या चंद्राच्या प्रकाशित भागात कोणता व कसा बदल होतो? चंद्र अजिबात नसतो आणि चंद्र पूर्ण दिसतो त्या दिवसांना काय म्हणतात? महिन्यातील इतरही दिवसांना काही नावे असतात का?	<p>घटक ३ : सहज अनुभवता येणारे बदल</p> <p>उपघटक १ : वर्षभरातील दिवस रात्रीचे कमीजास्त होणारे कालमान वर्षभरात वेगवेगळ्या ऋतूत दिवस लहान-मोठे होत असतात. चंद्रकला...चांद्रमास...पक्ष...तिथींची ओळख.</p>	<p>दिनदर्शिका आणि वृत्तपत्रातील 'आजचे दिनमान' या तक्त्याचे निरीक्षण. सूर्योदय सूर्यास्ताच्या वेळचे निरीक्षण व नोंदी. दिवसाच्या व रात्रीच्या बदलणाऱ्या कालावधीमुळे वातावरणात बदल होतो व ऋतू निर्माण होतात या माहितीवर चर्चा. प्रतिपदा ते पौर्णिमा व पौर्णिमा ते अमावस्या ह्या काळातील चंद्राचे निरीक्षण, नोंदी आणि चित्ररेखाटन चंद्राचा बदलता प्रकाशित भाग... चांद्रमास... पक्ष व तिथीचा संबंध...चांद्रमासातील प्रत्येक दिवसाचा तिथीशी संबंध (तिथीची नावे पाठ करणे अपेक्षित नसून सणांशी त्यांचा असणारा संबंध समजणे व कुतूहल जागृत करणे अपेक्षित.) दिनदर्शिकेच्या मदतीने व प्रत्यक्षात दिनमान काढणे.</p>	<p>निरीक्षण नोंदी प्रात्यक्षिक प्रकल्प गटकार्य</p>	<p>चिकित्सक विचार वैज्ञानिक दृष्टिकोण कार्यकारणमीमांसा</p>
कोणत्या ऋतूत कोणते सण साजरे केले जातात? (विविध धर्मीय सणांचा समावेश असावा.) आपण घराच्या दरवाजावर तोरण कधी लावतो.. ते कशापासून तयार करतात?	<p>उपघटक २ : विविध ऋतुमानाप्रमाणे साजरे केले जाणारे सण व त्यांची वैशिष्ट्ये (विशिष्ट खाद्यपदार्थ, काही चालीरीती उदा. विशिष्ट तोरण लावणे इ.) भौगोलिक वैविध्यांमुळे सण समारंभ, तयार करतात?</p>	<p>पाठ्यांश : विविध ऋतू, सण, पदार्थ यांचा तक्ता करणे. सण साजरे करण्याच्या पद्धती चित्रे यावर मजकूर. चर्चा: काही ठिकाणी झेंडूफुले, आंब्याच्या डहाळ्यांची तोरणे तर काही ठिकाणी भाताच्या आंब्यांचे तोरण. चित्रप्रदर्शन...चित्ररेखाटन</p>	<p>निरीक्षण चर्चा चित्ररेखाटन सादरीकरण</p>	<p>चिकित्सक विचार कार्यकारणमीमांसा अभिव्यक्ती संवेदनशीलता भारताचा सामाईक सांस्कृतिक वारसा</p>

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
एकच सण वेगवेगळ्या ठिकाणी कसा साजरा करतात? का?	चालीरीती ह्यामध्ये बदल होतात. उदा. श्रावणी बेंदूर आणि भाद्रपद पोळा, स्थानपरत्वे विविध पद्धतीने राज्यात साजरी होणारी होळी.	परिसरात एकच सण वेगवेगळ्या पद्धतीने साजरा करतात याची माहिती मिळविणे. सणांबाबत स्वानुभवांचे लेखन व त्याचे एकमेकांकडून वाचन.		
मुंग्या वारूळ का व केव्हा बनवतात? बेडकांची वाढलेली संख्या केव्हा लक्षात येते? पक्षी घरटी बांधताना पाहिले आहे का? ती घरटी केव्हा बनवतात?	उपघटक ३ : ऋतुमानानुसार घडणाऱ्या सजीव सृष्टीतील...परिसरातील इतर घटना उदा. मुंग्यांचे वारूळ बनणे, पक्ष्यांनी घरटी बांधणे, पक्ष्यांचे अंडी घालणे... उबवणे यांचा कालावधी.	निरीक्षण व चर्चा : ऋतुमानानुसार परिसरात होणारे बदल दाखविणारी चित्रे चित्ररेखाटन : पक्ष्याचे घरटे पाठ्यांश : वारूळाचे अंतरंग	निरीक्षण चित्ररेखाटन	अभिव्यक्ती सर्जनशीलता चिकित्सक विचार
काही वेळा पावसाला आपण अवकाळी पाऊस असे का म्हणतो? निसर्गातील अशा अचानक घडणाऱ्या घटना कोणत्या? अशा घटनांमुळे होणारी हानी कशी टाळता येईल?	उपघटक ४ : वातावरणात अचानक होणारे बदल. उदा. वादळ, भूकंप, त्सुनामी....	अचानक होणाऱ्या बदलांची उदाहरणांसह चर्चा उपक्रम : हवामान अंदाज एकेणे... वाचणे. नैसर्गिक आपत्तींवर वृत्तपत्रांत आलेल्या चित्रांचे संकलन.	तोंडी काम प्रकल्प	अभिव्यक्ती कार्यकारणमीमांसा समस्या निराकरण

इयत्ता चौथी

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया / साधने	अध्ययनदर्शक
<p>तुम्हांला तुमच्या मित्रमैत्रिणींनी केलेला आराखडा वाचताना कोणत्या अडचणी येतात? कोणताही आराखडा वाचताना कोणालाही अडचण येणार नाही, तो सहज समजावा यासाठी काय करता येईल? नकाशात मुख्य ठिकाण, नदी, तलाव, रेल्वेमार्ग, रस्ता, पिके कोणत्या चिन्हांनी दाखवतात? नकाशाचे चित्र कागदावर मावण्यासाठी काय करावे लागेल? आपल्या गावची सर्व जमीन सपाट आहे का?</p>	<p>घटक ४ : नकाशा (आपल्या राज्यातील आपले गाव) उपघटक १ : प्रमाणित सांकेतिक चिन्हे नकाशासाठी दिशा व उपदिशा प्रमाणबद्धता उठावाचा नकाशा</p>	<p>गावात दिसणाऱ्या विविध घटकांची यादी विद्यार्थ्यांच्या मदतीने फळ्यावार करणे...त्यासाठी चिन्हे ठरवणे. प्रत्येकाने ठरविलेल्या चिन्हांतील विविधता लक्षात आणून देणे. यात सारखेपणा येण्यासाठी चिन्हांनीचिती (प्रमाणित सांकेतिक चिन्हांची ओळख) विद्यार्थ्यांनी वर्गाचे चित्र काढणे. चित्रांची तुलना करणे. वर्गातील वस्तूंचे आकार..चित्र एकासारखे येण्यासाठी प्रमाणनिश्चिती.</p> <p>नकाशात आपले गाव शोधणे. चिन्हांचा अर्थ सांगणे.</p> <p>माती, कागदाचा लगदा, पुठ्ठे इत्यादींच्या मदतीने आपल्या गावपरिसराचा उठावाचा नकाशा तयार करणे.</p>	<p>निरीक्षण तोंडी काम चित्ररेखाटन प्रात्यक्षिक</p>	<p>चिकित्सक विचार सर्जनशीलता</p>
<p>नकाशात डोंगर, पर्वत, नद्या कशा दाखवतात? पिके दाखवण्यासाठी कोणती चिन्हे वापरतात? कारखाने, खाणी, किल्ले दाखवण्यासाठी कोणती चिन्हे वापरतात?</p>	<p>उपघटक २ : तालुका, जिल्हा व राज्य ह्यांतील नैसर्गिक व मानवनिर्मित वैशिष्ट्यांचे निर्देश</p>	<p>उपक्रम : मानवनिर्मित घटकांची यादी करणे. नैसर्गिक घटकांची यादी करणे. त्या प्रत्येकासाठी चिन्ह निश्चिती. या सर्व गोष्टी नकाशात दाखवणे.</p> <p>चौकटीत पुढील मजकूर टाकावा : सुनिता विल्यम्स किंवा इतर भारतीय महिला अंतराळ प्रवाशांच्या नजरेतून पृथ्वीवर देशाच्या...राज्याच्या सीमा दिसत नाही. पूर्ण पृथ्वी एकाच देशासारखी दिसते.</p>	<p>निरीक्षण तोंडी काम उपयोजन नकाशावाचन</p>	<p>चिकित्सक विचार</p>

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
जेव्हा फोन नव्हते तेव्हा तातडीचा निरोप कसा पोहचवला जात होता? जगभर घडणाऱ्या घटना आपल्यापर्यंत तात्काळ कशा पोहचतात... कोणत्या साधनांमुळे...माध्यमांमुळे?	घटक ५ : वाहतूक आणि संदेशवहन पूर्वी आणि आता पायी प्रवास, प्राण्यांचा वापर, चाकाचा शोध विमाने/जलप्रवास, अंतराळयान. निरोप, पत्र, रेडिओ, दूरदर्शन, एमएमएस, इंटरनेट, ईमेल, मनोरंजन : स्थानिक ते प्रक्षेपित	चित्रमालिका : १. पायी प्रवास ते विमान...जलप्रवास २. संदेशवहनाची व संपर्काची माध्यमे...पूर्वीपासून आत्तापर्यंत. चर्चा : १. आधुनिक संदेशवहनाची व संपर्काची माध्यमे. २. काही प्राणी, पक्ष्यांच्या हालचालींवरून जाणवणाऱ्या धोक्याच्या सूचना उपक्रम : स्थानिक कलावंतांना आमंत्रित करून त्यांच्याशी बातचीत चित्ररेखाटन : स्थानिक कला...कलावंतांचे सादरीकरण प्रक्षेपित माध्यमांची ओळख करून देणारा मजकूर देऊन त्यावर चर्चा. चौकट : प्राणी पक्ष्यांमधील संदेशवहन	तोंडी काम निरीक्षण गटचर्चा चित्ररेखाटन	अभिव्यक्ती चिकित्सक विचार
वर्गप्रमुख असलेल्या मुली-मुलांचे काम काय असते? शाळेची व्यवस्था कशी सांभाळली जाते? तुमच्या गावची..शहराची व्यवस्था कशी सांभाळली जाते?	घटक ६ : समूहजीवनासाठी व्यवस्थापन उपघटक १ : वर्ग व्यवस्थापन, प्रतिनिधी मंडळ, शाळा व्यवस्थापन समिती, ग्रामपंचायत सर्वांचे अधिकार सर्वांची जबाबदारी. घराचे व्यवस्थापन-घरातील व्यक्ती, शाळेचे व्यवस्थापन-शाळेतील व्यक्ती	उपक्रम : वर्ग व शालेय मंत्रिमंडळाची लोकशाही पद्धतीने निवड. शिक्षक, मुख्याध्यापक व शाळा व्यवस्थापन समितीच्या जबाबदाऱ्या व अधिकार. उपक्रम : सदस्य, सरपंच, नगरसेवक यांना शाळेत आमंत्रित करून गाव, शहर व्यवस्थापनाबाबत त्यांच्याशी बातचीत.	तोंडी काम निरीक्षण गटचर्चा चित्ररेखाटन	अभिव्यक्ती व्यक्ती-व्यक्ती-मधील सहसंबंध समता, लोकशाही व सर्वधर्मसमभाव

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता चौथी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
	करतात तसे गावाचे व्यवस्थापन करणारी संस्था म्हणजे ग्रामपंचायत.	पाठ्यांश : ग्रामपंचायत, नगरपरिषद आणि महानगरपालिकेच्या कार्याची प्राथमिक ओळख. गावात, शहरात.. ग्रामपंचायत किंवा महानगरपालिकेबद्दल काही पाठ्या तुम्ही पाहिल्या आहेत का? यावर चर्चा.		
तुम्हांला माहित असलेल्या सर्व शाळांतील विद्यार्थी सारखाच गणवेश वापरतात का? आपल्या परिसरातील विविध कुटुंबातील सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक रीतीरिवाजांमध्ये कोणते फरक जाणवतात?	उपघटक २ : नियमांची गरज परिस्थितीनुसार नियमांमध्ये बदल (दोन कुटुंबे..शाळांतील नियमांमधील बदल)	दुसऱ्या व्यवस्थापनातील (खाजगी व शासकीय) शाळेतील शिक्षकांना वर्गात आमंत्रित करून त्यांच्या शाळेच्या नियमांविषयी माहिती घेणे. उदा. गणवेश, शाळेचे वेळापत्रक, शाळेचे नियम इ. दोन-तीन पद्धतीच्या लग्न समारंभांची चित्रे...त्यासंबंधी माहिती लेखन..त्यातील वेगळेपणासंबंधी पाठ्यांश व प्रश्न...यावर चर्चा	निरीक्षण तोंडी काम मुलाखत लेखन	अभिव्यक्ती संवेदनशीलता सर्वधर्मसमभाव

पाठ्यक्रम
क्षेत्र १ : मी आणि माझी ओळख **विषय : परिसर अभ्यास भाग - १** **इयत्ता पाचवी**

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
तुमच्या घरात महत्त्वाच्या गोष्टींबद्दल काय करायचे हे कोण ठरवते? सुटीत गावाला जायचे की नाही हे कोण ठरवते? ताईचे लग्न कोणाशी होईल हे कसे ठरते? याबाबतीत सर्वांची मते विचारात घेतली जातात का? तुमचे मत कधी विचारात घेतले जाते का?	घटक १ : कुटुंबातील मूल्ये... उदा. प्रामाणिकपणा, लिंगसमभाव, सुसंवाद, सर्व जातिधर्मांबद्दल आदर... कुटुंबातील काही बऱ्यावाईट गोष्टी, योग्य गोष्टींचे अनुकरण. अयोग्य गोष्टी बदलणे. स्वतःच्या दैनंदिन जीवनातील निर्णया-बाबत सर्वांच्या (मुलांच्याही) मतांचा, भावनांचा विचार	कुटुंबातील रोजच्या घटनांच्या संदर्भात प्रश्नावली. कुटुंब व शाळांमध्ये घडणाऱ्या घटनांचे प्रसंगवर्णन : घडणाऱ्या घटनांशी संबंधित मूल्यांवर आधारित प्रसंगस्वना व चर्चा स्वतःचे मत मांडणे. नाट्यीकरण वादविवाद युनिसेफच्या 'मीना' फिल्मस् दाखवून चर्चा	प्रसंगवर्णन व चर्चा गटकार्य मुद्दचांवरून प्रसंगनिर्मिती विधानांची पूर्तता गटातील विविध मतांचे वर्गीकरण	स्त्रीपुरुष समानता विश्लेषण समस्यानिराकरण मुक्ताविष्कार अभिव्यक्ती भावनांचे समायोजन सर्वधर्मसमभाव
तुम्ही दहीहंडीचा खेळ पाहिला आहे का? मनोऱ्यामध्ये सर्वात महत्त्वाचे कोण वाटते? अचानक घरी खूप पाहुणे आले तर तुम्ही काय कराल?	घटक २ : सहजीवनास पोषक वृत्ती व मूल्ये (सहकार्य, परस्परांबद्दलचा आदर, सहिष्णुता इत्यादी)	प्रसंगांची व घटनांची चित्रे देऊन त्याखालील चौकटीची पूर्तता. समूहनृत्य, अखंड जोड साखळी असे खेळ व त्यावर चर्चा (एकमेकांमध्ये) सुविधा आणि वस्तू समान पद्धतीने वाटून घेणे.	निरिक्षण व नोंदी अभिव्यक्ती	अभिव्यक्ती व्यक्ती- व्यक्तींमधील सहसंबंध संवेदनशीलता

क्षेत्र १ : मी आणि माझी ओळख

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
आई अचानक गावी गेली तर तुम्ही काय कराल? शेजारचे काका अचानक आजारी पडले, काकू घरात एकट्याच आहेत तर तुम्ही काय कराल?		विविध चित्रपट/माहितीपट यांतील क्लिपिंग दाखवून चर्चा		बुद्धी, भावना व कृती यांचा समन्वय
गावात शाळा नसती तर? 'माझी शाळा सुंदर शाळा' यासाठी कोणकोण काय करू शकेल? सार्वजनिक ठिकाणी शुकणाऱ्या लोकांना तुम्ही काय सांगाल?	घटक ३ : सार्वजनिक व्यवस्थांची गरज आणि त्या योग्य तऱ्हेने वापरण्याची जबाबदारी (शाळेबद्दल आत्मियता, शाळेची सुव्यवस्था सांभाळण्यात विद्यार्थ्यांचे योगदान... भौतिक सुविधांबरोबरच भावनिक व मूल्यात्मक)	शाळेचे निरीक्षण... शाळा आजच्या स्थितीत येण्यासाठी जबाबदार असणाऱ्या घटकांवर चर्चा. इतर सार्वजनिक व्यवस्थांचा योग्य वापर कसा करावा यावर चर्चा उपक्रम : निबंधलेखन, आत्मवृत्त लेखन, वादविवाद. उदा. सार्वजनिक ठिकाणी पाणी भरण्याची जागा किंवा मैदानाची स्वच्छता व देखभाल.	निरीक्षण व नोंदी प्रात्यक्षिक मुक्ताविष्कार	अभिव्यक्ती सहकार्य व जबाबदारी न्याय व समानता समस्यानिराकरण निर्णय क्षमता

क्षेत्र २ : शरीराची ओळख आणि आपले आरोग्य

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
जेवताना कधी कधी तसका लागतो असे का? गाडी सुरू राहण्यासाठी कशाची आवश्यकता असते? शेंगदाण्याची चिवकी खाल्ली तर ती तशीच पोटात राहते का?	घटक १ : आंतरेंद्रियांची कार्ये व समन्वय यांची स्थूलमानाने ओळख. शरीर कार्यरत राहण्यासाठी आपली आंतरेंद्रिये एकत्र समन्वयाने कार्यरत असतात. काही इंद्रिये मिळून एकत्रितपणे विशिष्ट कार्य करतात. असे इंद्रियसमूह म्हणजे विविध इंद्रिय संस्था. इंद्रियसंस्थेची ओळख करून देण्यासाठी पचन व श्वसन संस्थांचा स्थूलमानाने परिचय. अन्नग्रहण व श्वसन याबाबतच्या चांगल्या सवयी (सामाजिक व आर्थिक पर्यावरण याबाबदल समज... संवेदना राखून आहाराबद्दल चर्चा)	प्रत्यक्ष अनुभव : नाक बंद करून पाणी पिणे, बोलताना जोरात श्वास घेणे या-बाबतीतील इंद्रियांतील समन्वय ओळखणे. खेळ : डावा पाय एका दिशेने फिरवणे व डावा हात त्याच्या उलट दिशेने फिरवून दाखवणे. चित्रे, प्रतिकृती दाखवून चर्चा उपक्रम : उपलब्ध साहित्यातून प्रतिकृती तयार करणे... प्रगती पुस्तकाच्या पहिल्या पानावरील स्वतःच्या आरोग्याविषयी असलेल्या माहितीचे वाचन.	निरीक्षण तोंडी काम आकृती व चित्रांची मांडणी	विश्लेषण सर्जनशील विचार वैज्ञानिक दृष्टिकोन
तुम्हां भावंडामध्ये वजन, उंची शरीराची ठेवण यात साखेपणा कोणता? साम्य किंवा तफावत असेल तर ती कशामुळे असेल असे तुम्हांला वाटते?	घटक २ : शरीराची वाढ आणि विकास : तफावत व साम्य. साम्य व तफावतीची कारणे : आनुवंशिकता, आहार, व्यायाम, खेळ, श्रम, वय, सवयी... (आर्थिक, सामाजिक व पर्यावरणीय कारणांचे संदर्भिकरण करून)	उपक्रम : वजन, उंचीचे मापन, प्रकल्प : वर्गातील मुला-मुलींचे वजन, उंची याबाबतची माहिती तक्तारूपाने संकलित करणे फरकाच्या विविध कारणांबद्दल चर्चा करणे.	प्रकल्प लेखन चर्चा तुलना विश्लेषण	कार्यकारणमीमांसा सादरीकरण संवेदनशीलता वैज्ञानिक दृष्टिकोन

क्षेत्र २ : शरीराची ओळख आणि आपले आरोग्य

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
<p>आपल्या वर्गात किंवा घरात कोणकोणत्या कारणांनी चिडचिड होते?</p> <p>ताणतणाव, भांडणे उद्भवतात? गल्लीत, गावात भांडणे का होतात? त्याचे काय परिणाम होतात? असे परिणाम होऊ नयेत, गल्ली व गावात शांतता असावी याबाबत आपण काय करू शकतो?</p>	<p>घटक ३ : सामाजिक आरोग्य व निरामयता.</p> <p>भांडणे, गैरसमज, नाराजी इ. मुळे आरोग्यावर होणारे परिणाम. व्यक्तिगतच नव्हे तर कौटुंबिक, सामाजिक वातावरण समाधानी असण्याची गरज. मिळून मिसळून राहण्याची गरज.</p>	<p>* दूरदर्शनवरील मालिकांमधील कौटुंबिक कलहाची उदाहरणे व चर्चा</p> <p>* तंटामुक्त गाव उपक्रमाबाबत संबंधितांशी चर्चा व मुलाखती</p> <p>मित्रमैत्रीणी किंवा भावंडांमधील भांडणांची उदाहरणे व चर्चा</p> <p>नाट्यीकरण. उदा. पाण्यासाठी भांडणे 'सुखी माणसाचा सदरा' यासारख्या पाठ्यांशावर आधारित कथाकथन व चर्चा</p>	<p>निरीक्षण चर्चा</p>	<p>कार्यकारणमीमांसा अभिव्यक्ती चिकित्सक विचार</p>
<p>एका व्यक्तीला झालेला आजार घरातील इतरांना किंवा मित्रांना झाला होता काय?</p> <p>एकच आजार इतरांना कसा झाला असेल... कसा होतो? स्वच्छतेसाठी मी काय करू शकतो/शकते? शाळेत 'स्वच्छतादूत' उपक्रम आहे का?</p>	<p>घटक ४ : साठीच्या आजारांचा प्रसार व स्वच्छता : आजारांची कारणे, प्रादुर्भाव आणि प्रसाराची माध्यमे. प्रतिबंधात्मक व उपचारात्मक उपाय. स्वच्छतेचे महत्त्व व परिणाम. वैयक्तिक व सार्वजनिक स्वच्छता आणि माझी जबाबदारी. घरामध्ये, शाळेत खेळताना व सार्वजनिक ठिकाणी घेण्याची काळजी (बाग, मैदाने, पाण्याची ठिकाणे, बस-स्टॅण्ड इ.)</p>	<p>निरीक्षण, माहितीसंकलन व चर्चा</p> <p>वर्गीकरण</p> <p>उपक्रम : स्वच्छता फेरीचे व ग्राम-स्वच्छता दिनाचे आयोजन. आरशासमोर उभे राहून स्वच्छता व नीटनेटकेपणा याबाबत स्वतःचे निरीक्षण. शाळेतील स्वच्छतागृहे व पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था यांची पाहणी. ध्वनिचित्रफितींचा वापर 'स्वच्छतादूत' उपक्रमाची माहिती. शाळा परिसरात अंमलबजावणी.</p>	<p>निरीक्षण चर्चा प्रकल्प प्रात्यक्षिक</p>	<p>वर्गीकरण कार्यकारणमीमांसा अभिव्यक्ती वैज्ञानिक दृष्टिकोन</p>

क्षेत्र २ : शरीराची ओळख आणि आपले आरोग्य

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया / साधने	अध्ययनदर्शक
<p>शांततेसाठी शिक्षण : राग येणाऱ्या व्यक्तीचा चेहरा कसा दिसतो?</p> <p>माझे मित्रमैत्रिणी माझ्याशी कसे वागतात?</p> <p>मला न आवडणाऱ्या, माझ्या मनाविरुद्ध गोष्टी घडतात तेव्हा मी काय करते/ करतो?</p>	<p>घटक ५ : भावनिक समायोजन.</p> <p>भावनांवर नियंत्रण, संतुलितपणे भावना व्यक्त करू शकणे. इतरांच्या भावना समजून घेणे.</p> <p>स्वभावातील अनुचित पैलू बदलणे.</p> <p>भावना व्यक्त करण्याची, त्याबद्दल बोलण्याची आवश्यकता.</p> <p>माझा स्वभाव मी बदलू शकते याची जाणीवनिर्मिती.</p> <p>रागावर नियंत्रण कसे ठेवावे? तणावावर मात कशी करावी? दुसऱ्याच्या समाधानात, आनंदात सामील होणे.</p>	<p>ताणतणाव निर्माण करणाऱ्या प्रसंगांची मांडणी व चर्चा</p> <p>कोणीतरी आपल्यावर खूप रागवणे, शिक्षा होण्याची भीती, अपयशाची शक्यता, जवळच्या कोणाचा तरी मृत्यू ... इ.</p> <p>आरसा पाहून भावना प्रकटीकरण.</p> <p>एखाद्या आनंदी, दुःखद, राग निर्माण करणाऱ्या प्रसंगात आपण कसे वागतो यावर लेखन, चर्चा, नाट्यीकरण वा चित्ररेखाटन.</p> <p>भावनांची योग्य अभिव्यक्ती, एकमेकांवर होणारा परिणाम यासारख्या प्रसंगांवर आधारित चर्चा.</p> <p>ज्यांनी प्रयत्नपूर्वक स्वभावात बदल केले आहेत, भावनिक तणावावर मार्ग काढले आहेत अशा व्यक्तींची माहिती देणारे पाठ्यांश व चर्चा.</p>	<p>गटचर्चा</p> <p>सहाध्यायी</p> <p>मूल्यमापन</p> <p>लेखन</p> <p>चित्ररेखाटन</p> <p>नाट्यीकरण</p>	<p>'स्व'ची जाणीव</p> <p>परिणामकारक</p> <p>संप्रेषण</p> <p>व्यक्तित्वव्यक्तीमधील</p> <p>सहसंबंध</p> <p>भावनांचे व</p> <p>ताणतणावांचे</p> <p>समायोजन</p> <p>अभिव्यक्ती</p>
<p>तुम्ही रोज काय काय करता?</p> <p>यातील सवयी कशाला म्हणतात?</p> <p>इतरांच्या कोणत्या सवयी</p>	<p>घटक ६ : व्यसनांचे परिणाम चांगल्या, वाईट व निरुपयोगी सवयी.</p> <p>चांगल्या सवयी म्हणजे छंद.</p> <p>वाईट सवईचा अतिरेक म्हणजे व्यसन.</p>	<p>उपक्रम : चांगल्या, वाईट व निरुपद्रवी सवईचा तक्ता.</p>	<p>निरीक्षण</p> <p>नोंदी</p> <p>चर्चा</p>	<p>अभिव्यक्ती</p> <p>कार्यकारणमीमांसा</p> <p>चिकित्सक विचार</p>

क्षेत्र २ : शरीराची ओळख आणि आपले आरोग्य

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया/साधने	अध्ययनदर्शक
तुम्हांला आवडत नाहीत.. का? व्हाईट सवईचे कोणते परिणाम होतात? शाळेच्या परिसरात गुटखा विक्रीला बंदी का आहे?	व्यसनांचे दुष्परिणाम... काही उदाहरणे : टीव्ही, मोबाईल, इंटरनेट यांचा अतिवापर.	तोंडाचा कर्करोग झालेल्या रुणांचे चित्र दाखवून चर्चा छंद व व्यसन यावर उदाहरणांसह चर्चा व्यसनांचे परिणाम यावर नाट्यीकरण.	नाट्यीकरण	निर्णयक्षमता
लोक आजारी पडू नयेत म्हणून सरकार कोणत्या योजना राबवते? आजारी पडल्यावर दवाखान्या-व्यतिरिक्त कोणत्या सुविधांची गरज लागते? 'स्वच्छ गाव निरोगी गाव' किंवा 'दो बूंद जिंदगी के' अशा प्रकारच्या जाहिराती का दिसतात?	घटक ७ : सार्वजनिक आरोग्यसेवा शासनांमार्फत केले जाणारे प्रतिबंधात्मक उपाय एनआरएचएम, अपंग कल्याणनिधी. रुग्णवाहिका, फिरता दवाखाना अशा सेवा/संस्था. रक्त, लघवी, एक्स रे, स्कॅन, सोनोग्राफीसारख्या तपासणी केंद्रांचा परिचय.	उपघटकांत सुचविल्यापैकी निवडक सेवासुविधांबाबत पाठ्यांश चित्रप्रदर्शन, क्षेत्रभेटी जाहिराती व सरकारी प्रसिद्धीपत्रकांचे संकलन तपासणी केंद्रास भेट तज्ज्ञांची व्याख्याने घोषवाक्यांच्या स्पर्धा सार्वजनिक आरोग्यविषयक जागृती करणारे दिन व उपक्रमांत सहभाग.	निरीक्षण चर्चा माहितीसंकलन प्रकल्प	अभिव्यक्ती सार्वजनिक स्वच्छतेविषयी व आरोग्याविषयी जाणीव संवेदनशीलता वैज्ञानिक दृष्टिकोन

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया.... साधने	अध्ययनदर्शक
तुमच्या घरात सर्वात शेवटी कोण जेवते....त्यांना पुरेसे जेवण असते का? जेव्हा भूक लागते तेव्हा तुम्हांला खायला मिळते का? सगळ्यांना नेहमीच पोटभर खायला मिळते का? मुलांप्रमाणे मुलीलाही दूध नेहमीच दिले जाते का?	घटक १ अन्न : उपघटक १ : अन्नाची उपलब्धता (असमानता : आर्थिक परिस्थिती आणि लिंगसमभाव) देशातील अन्न उत्पादन : तांदूळ, गहू, बाजरी कोठे होते... त्याचे समान वितरण याबद्दल पाठ्यांश व चर्चा.	पाठ्यांश : रस्त्यावर राहणाऱ्या मुलाची मुलाखत व चर्चा मुलगे व मुली यांच्याबाबत अन्नवाटपात होणारे भेदभाव. देशाच्या नकाशात वेगवेगळ्या प्रदेशात कोणकोणती पिके पिकतात हे शोधणे.	तोंडी काम गटचर्चा भूमिकापालन	अभिव्यक्ती कार्यकारणमीमांसा संवेदनशीलता
स्वस्त धान्याचे दुकान गावात का असते? शाळेत मध्यान्ह भोजन का दिले जाते? अंगणवाडीतील मुलांसोबत आणखी कोणाला काय काय खालू मिळतो? तुम्ही ताटात वाढलेलं सर्व अन्न खाता का?	उपघटक २ : अन्न हा प्रत्येकाचा हक्क. तो पूर्ण करण्याची जबाबदारी सर्वांची. (रेशनिंग व्यवस्था, मध्यान्ह भोजन, अंगणवाडीतील पूरक आहार)	उपक्रम : रेशनिंग काडचे निरीक्षण... त्यातील माहितीवर चर्चा. स्वस्त धान्याच्या दुकानास भेट. दरपत्रक व साठ्याची माहिती प्रदर्शनीय स्वरूपात लावलेली असते का याचे निरीक्षण व दुकानदाराची मुलाखत अंगणवाडीस भेट निरीक्षण व चर्चा पाठ्यांश : अन्नाची नासाडी : वैयक्तिक आणि सार्वजनिक समारंभाच्या ठिकाणी.	तोंडी काम प्रात्यक्षिक प्रकल्प मुलाखत निरीक्षण	अभिव्यक्ती चिकित्सक विचार संवेदनशीलता

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
आदिवासी भागातील किंवा शहरी झोपडपट्ट्यांमधील मुलांच्या मृत्यूच्या बातम्या आपण वाचतो. असे का बरे होत असेल?	उपघटक ३ : कुपोषण (अपुऱ्या किंवा चुकीच्या आहारामुळे) कुपोषणाची संकल्पना स्पष्ट करणे. कुपोषण : कारणे, परिणाम व उपचार	बीएमआय काढणे. वयानुसार आदर्श उंची, वजन यांच्या तक्त्याचा वापर करणे. सुदुढ आणि कुपोषित बालकांच्या बीएमआय मधील फरक समजून घेऊन त्यांच्या संभाव्य विकासाबद्दल अंदाज लावणे.	निरीक्षण गटचर्चा	निरीक्षण कार्यकारणमीमांसा वैज्ञानिक दृष्टिकोन संवेदनशीलता
शिजवलेला भात व तांदूळ यांपैकी लवकर काय खराब होते? उन्हाळ्यात दूध लवकर नासते पण थंडीत नासत नाही असे का? भाजी आमटी लवकर नासते पण लोणची, मुरांबे काही महिने टिकतात असे का? ताजे मासे बऱ्याचदा नासतात पण सुकवलेले मासे टिकतात असे का?	उपघटक ४ : अन्न टिकवण्याच्या विविध पद्धती (ऋतू, हवामान व खाद्यपदार्थ ह्याप्रमाणे काय टिकते... काय नासते)	निरीक्षण व नोंदी प्रयोग : विविध प्रकारच्या पदार्थांच्या नासण्याचे निरीक्षण उदा. भाकरी, आमटी, दूध, धान्य व फळे इ. ओलसर व सूर्य प्रकाशात ठेवून निरीक्षण अन्न टिकवण्याच्या घटगुती पद्धतीची माहिती. पदार्थ नासणे व टिकवणे यामागील प्रक्रिया समजण्यासाठी व्यवसाय. उदा. वाळवणे म्हणजे पाण्याचा अंश कमी करणे. मीठ, मसाला व हळद लावणे. क्षेत्रभेट : दूध किंवा मासे शीतकरण केंद्रास भेट.	तोंडी काम प्रकल्प प्रयोग निरीक्षण नोंदी	निरीक्षण कार्यकारणमीमांसा वैज्ञानिक दृष्टिकोन समस्यानिराकरण
सगळेच सजीव शाकाहारी असते तर? प्राणी काय खातात...कोणते प्राणी कोणाला खातात? वनस्पती काय काय खातात ... आपण काय काय खातो?	उपघटक ५ : अन्नसाखळी (हवा, प्राणी, वनस्पती, विविध प्राणी, कीटक, मानव यांच्या संदर्भात)	कल्पनाविस्तार निरीक्षण चर्चा आकृती काढून स्पष्टीकरण खेळ : अन्नजाल	तोंडी काम लेखन प्रात्यक्षिक	अभिव्यक्ती निरीक्षण कार्यकारणमीमांसा वैज्ञानिक दृष्टिकोन

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
<p>'पाणी उकळून प्या' ह्या अर्थाच्या जाहिराती तुम्ही पाहिल्या आहेत का?</p> <p>त्या का लावल्या जातात? आपण पिण्याचे पाणी घरी कसे शुद्ध करतो?</p> <p>गावांना व शहरांना पुरवले जाणारे पाणी कसे शुद्ध केले जाते?</p>	<p>घटक २ : पाणी</p> <p>उपघटक १ : पाणी आणि आरोग्य : शुद्ध आणि अशुद्ध पाणी (गाव व शहर पातळीवरील अनुभव)</p> <p>जलशुद्धीकरण</p>	<p>क्षेत्रभेट : गाव व शहरातील जलशुद्धीकरण केंद्रास भेट</p> <p>जलशुद्धीकरण करणाऱ्या व्यक्तीशी चर्चा</p> <p>उपक्रम : शाळेतील पिण्याचे पाणी शुद्धीकरणाचे प्रात्यक्षिक</p>	<p>तोंडी काम</p> <p>निरीक्षण</p> <p>प्रात्यक्षिक</p> <p>सादरीकरण</p>	<p>निरीक्षण</p> <p>तर्क व अनुमान</p> <p>जाणीवजागृती</p> <p>वैज्ञानिक दृष्टिकोन</p>
<p>तळ्याकाठी, नदीकाठी जनावरे, वाहने धूत असलेले तुम्ही पाहिले आहे का?</p> <p>दूरदर्शनवर, वृत्तपत्रांमध्ये, पाण्याच्या प्रदूषणाबद्दल पाहिले अथवा वाचले आहे का?</p> <p>काख्यांतील दूषित पाणी नदीत सोडलेले पाहिले आहे का?</p>	<p>उपघटक २ : पाण्याचे प्रदूषण : शेती, काखाने इ. मुळे होणारे.....</p>	<p>वडीलधारी मंडळी व शेतकऱ्यांशी चर्चा. नदीत, तळ्यात दूषित पाणी मिसळले जाते त्या ठिकाणास भेट.</p> <p>पाणीप्रदूषणाबद्दल अनुभव कथन</p> <p>उपक्रम : वृत्तपत्रांतील कात्रणांचा संग्रह दूरदर्शनवरील कार्यक्रम व बातम्या पाहणे.</p>	<p>तोंडी काम</p> <p>निरीक्षण</p> <p>चर्चा</p>	<p>सादरीकरण</p> <p>कार्यकारणमीमांसा</p>
<p>पावसाचे पाणी वाया घालवणे योग्य आहे का? काय करायला हवे?</p> <p>आपल्या परिसरातील पाण्याच्या बचतीसाठी काय करता येईल?</p> <p>शिल्लक राहिलेले कालचे पाणी ओतून देणे योग्य आहे का?</p> <p>त्याचा कसा वापर करता येईल?</p>	<p>उपघटक ३ : जलचक्र : पाण्याचे संधारण, संवर्धन व पुनर्वापर</p>	<p>चर्चा : पाण्याचा पुनर्वापर</p> <p>क्षेत्रभेट : जलपुनर्भरण (रेन वॉटर हार्वेस्टिंग) प्रकल्पास भेट</p> <p>प्रकल्प : परिसरात पाणी वाचवा मोहीम, प्रभातफेरी, पथनाट्य, पोस्टर्स लावणे.</p>	<p>तोंडी काम</p> <p>माहितीसंकलन</p> <p>निरीक्षण</p>	<p>समस्या निराकरण</p> <p>वैज्ञानिक दृष्टिकोन</p> <p>सर्जनशील विचार</p>

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
<p>टॅकग्रस्त गावाबद्दल तुम्ही ऐकले...वाचले आहे का?</p> <p>कोणत्या महिन्यात अशा बातम्या वाचायला मिळतात?</p> <p>गावात सर्वजण विहिरी किंवा हापशावर पाणी का भरत नाहीत?</p> <p>नदी, तळ्याकाठी काही खास पद्धतीची बांधकामे असतात का.... कोणती....ती किती जुनी आहेत?</p>	<p>उपघटक ४ : शुद्ध व पुरेसे पाणी हा सर्वांचा अधिकार.... त्याबाबत सर्वांची जबाबदारी.</p> <p>पाण्याचे असमान वाटप (गाव, शहर, शेती, कारखाने तसेच सामाजिक व आर्थिक असमानता)</p> <p>पाणी व संस्कृती : म्हणी, वादये व विशेष पद्धतीची बांधकामे.</p> <p>पर्यावरणाचा न्हास</p>	<p>वृत्तपत्र व दूरदर्शनवरील बातम्यावर चर्चा</p> <p>अनुभवकथन : पाणी टंचाई</p> <p>क्षेत्रभेट : स्वीमिंग पूल, वॉटर पार्क, गाव, शहरी, झोपडपट्टीतील पाणी पुरवठा व्यवस्था.</p> <p>नदी परिसर इ.</p> <p>वडीलधाऱ्यांशी चर्चा....माहितीसंकलन</p> <p>उपक्रम : 'पाणी' शब्दाचा समावेश असणाऱ्या कविता, गाणी, म्हणी यांचा संग्रह.</p>	<p>नाट्यीकरण चर्चा</p> <p>तोंडी काम चित्र रेखाटन</p> <p>वादविवाद स्पर्धा</p>	<p>समस्यानिराकरण</p> <p>संबंदनशीलता</p> <p>न्याय व समानता</p> <p>वैज्ञानिक दृष्टिकोन</p> <p>सर्जनशील विचार</p>
<p>खूप पाऊस/सर्वत्र पाणी/दलदल/बर्फ व वाळवंट अशा प्रदेशात घरे कशी असतील?</p> <p>काही आगळीवेगळी घरे पाहिली आहेत का?</p> <p>वाळू उपसा, डोंगरतोड होताना तुम्ही पाहिले आहे का....याचे काय परिणाम होत असतील?</p>	<p>घटक ३ : घर</p> <p>उपघटक १ : घर आणि पर्यावरण परस्परसंबंध</p> <p>आगळीवेगळी घरे, फिरती घरे, शिकारे (काश्मीर) दलदलीच्या प्रदेशातील घरे.</p> <p>घरबांधणीमुळे होणारा पर्यावरणाचा न्हास.</p> <p>वृक्षतोड, मातीचा न्हास, पाणी व ऊर्जेचा अतिवापर.</p>	<p>उपक्रम : स्थानिक साहित्य वापरून पर्यावरणहानी न करणाऱ्या, मजबूत घरांची ओळख. उदा. लॉरी बंकर यांच्या किंवा अन्य गृहनिर्माण पद्धतीची माहिती देणे.</p> <p>'एकीकडे भारनियमन आणि दुसरीकडे दिव्यांची रोषणाई' यावर चर्चा.</p> <p>परिसरातील घरांची पन्नास वर्षातील फरक दाखविणारी चित्रे व चर्चा</p> <p>आजीआजोबांची मुलाखत</p> <p>आपल्या घरात वापरत असलेल्या साधनांमध्ये वापरात येत असलेली ऊर्जा...शक्तीसाधने, त्यांचा होणारा अतिवापर यावर चर्चा.</p> <p>ऊर्जेचा काटकसरीने वापर करण्या- बरोबरच सौर ऊर्जेचा वापर वाढायला हवा यासंबंधी गटचर्चा</p>	<p>तोंडी काम</p> <p>विश्लेषण</p> <p>गटचर्चा</p>	<p>अभिव्यक्ती</p> <p>कार्यकारणमीमांसा</p>

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
सगळ्या माणसांना घरे असतात का? बेधरांसाठी योजना का असतात?	उपघटक २ : बेघर : कोण व का? घर हा सर्वांचा अधिकार शासकीय योजना	चर्चा : शासकीय घरकुल योजना क्षेत्रभेट : घरकुल योजना	निरीक्षण चर्चा	संवेदनशीलता
जास्त सैल किंवा घट्ट कपडे वापरले तर काय होईल? काही मुलांकडे पुरेसे कपडे नसतात, त्यांना ऊनपावसाचा त्रास होत नसेल का? दूरदर्शनवरील जाहिरातीतील किंवा वृत्तपत्रांतील चित्रांत दाखविलेले कपडे तुम्हांला का आवडतात?	घटक ४ : वस्त्र उपघटक १ : पेहराव : गरज की हव्यास प्रसारमाध्यमांचा प्रभाव	चर्चा : पुरेसे कपडे न मिळणाऱ्या मुलामुलींना उन्हाचा व थंडीचा त्रास. कपड्यांच्या जाहिराती उपक्रम : चित्रसंकलन	तोंडी काम चित्रसंकलन	अभिव्यक्ती चिकित्सक विचार संवेदनशीलता
तुम्ही कधी पैठणी पाहिली आहे का?	उपघटक २ : वस्त्रोद्योग पारंपरिक वस्त्रनिर्मितीचे जतन. उदा. बनारसी साड्या, पैठणी. कच्छ, बंगाल, ओरिसा अशा काही राज्यांतील पारंपरिक वस्त्रोद्योगांची स्थिती.	भारतीय वस्त्रनिर्मितीची परंपरा विविध प्रदेशांतील काही खास उदाहरणे. माहितीसंकलन व प्रकल्प ध्वनिचित्रफितींचा वापर मुलाखत : पारंपरिक वस्त्रोद्योगात काम करणारे लोक.	तोंडी काम प्रकल्प	अभिव्यक्ती कार्यकारणमीमांसा भारताचा सामाईक सांस्कृतिक वारसा

क्षेत्र ३ : आपल्या काही गरजा

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
आपल्या शाळेत आहेत त्या व्यतिरिक्त इतर काय सुविधा असाव्यात?	घटक ५ : शिक्षण उपघटक १ : शिक्षण आपला कायदेशीर हक्क	शिक्षण हक्क कायद्याप्रमाणे शाळेतील सुविधांची माहिती पाठ्यांशात देऊन 'आपल्या' शाळेचे चित्र फळ्यावर पूर्ण करणे. (वाचनालय, क्रीडांगण, खेळाचे साहित्य, गावातील सर्वांना प्रवेश, मोफत शिक्षण, मुलामुलींना स्वतंत्र स्वच्छता-गृह, स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची सोय, शाळा व्यवस्थापन समितीत सदस्यत्व, शाळेला संरक्षक भिंत इ.) उपक्रम : कल्पनेतील शाळा व वास्तवातील शाळा या विषयांवर चित्ररेखाटन/लेखी कल्पनाविस्तार व त्यावर चर्चा.	लेखन चित्ररेखाटन	सर्जनशील विचार समस्यानिराकरण
आपल्या शाळेसाठी परिसरातील इतर लोक काय काय मदत करतात..सहभाग देतात? तुम्ही मोठे झाल्यानंतर आपल्या शाळेसाठी काय काय कराल? आपल्या शाळा व्यवस्थापन समितीच्या सभांना कोणकोण हजर असते?	उपघटक २ : माझ्या शाळेत सर्वांचा सहभाग (ग्रामपंचायत, प्राथमिक आरोग्य केंद्र, शाळा व्यवस्थापन समिती..) सर्वांच्या पालकांना शाळेत समान सन्मान मिळणे.	उपक्रम : शाळा व्यवस्थापन समितीच्या बैठकीत विद्यार्थ्यांना हजर राहण्याची संधी देणे. शाळेसाठी कोणी काय मदत केली.. कसा सहभाग घेतला यावर चर्चा करून यादी करणे. उपक्रम : पालकांना वर्गात बोलावून मुलांशी संवाद 'पालकांनी भरवलेली एक दिवसाची शाळा' 'गावासाठी एक दिवस शाळेचा'. 'शाळेसाठी एक दिवस गावाचा'	निरीक्षण गटचर्चा	चिकित्सक विचार संयोजन सहकार्य आणि जबाबदारी सौजन्यशीलता

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
<p>आपल्या राष्ट्रगीतात कोणकोणत्या प्रदेशांची, नद्यांची, पर्वतांची नावे आहेत?</p> <p>चहा, लवंग, सफरचंद, केशर असे पदार्थ आपल्या राज्यात कोठून येतात?</p> <p>जशी महाराष्ट्रात मराठी भाषा तशी आंध्रप्रदेशात कोणती भाषा असेल?</p> <p>आपल्या देशातील कोणकोणत्या राज्यांना समुद्रकिनारा लाभला आहे?</p>	<p>घटक १ माझे राज्य माझा देश</p> <p>उपघटक १ : आपला गाव ते आपला देश</p> <p>(व्यापार, सेवा, सुविधा, भाषा, सण-उत्सव)</p> <p>(पर्यावरण : नैसर्गिक जंगल, वाळवंट, जलाशयजवळचे प्रदेश)</p> <p>देशाच्या नकाशात आपल्या राज्याचे स्थान</p> <p>(राज्य व देश ह्यामधील मानवनिर्मित व भौगोलिक वैशिष्ट्ये यांचे निर्देश.)</p>	<p>उपक्रम : राष्ट्रीतातील नद्या, पर्वत व राज्य देशाच्या नकाशात दाखवणे. इतर राज्यांतून आयात केल्या जाणाऱ्या वस्तूंची व पदार्थांची यादी करणे.</p> <p>चौकटीत खालील माहिती देणे :</p> <p>राज्यांची भाषावार रचना</p> <p>विविध राज्यांत साजरे होणारे सण</p> <p>विविध राज्यांतील लोकजीवन,</p> <p>वनस्पती, नृत्यप्रकार इ.</p> <p>समुद्रकिनारा लाभलेल्या राज्यांतील लोकजीवनाची वैशिष्ट्ये.</p> <p>चित्रफितीचा वापर, वेगवेगळ्या भाषेतील गाण्यांचे संकलन व गायन.</p> <p>उपक्रम : देशाच्या नकाशात राज्य, राज्यांची व देशाची राजधानी शोधणे. राज्यांच्या नकाशाच्या मदतीने खाड्यांची व बंदरांची यादी करा.</p> <p>सूचीच्या मदतीने देशासंबंधात व राज्यासंबंधात विविध माहिती मिळविणे. कोऱ्या नकाशांत विविध माहिती भरणे.</p>	<p>तोंडी काम</p> <p>प्रकल्प</p> <p>गायन</p> <p>प्रात्यक्षिक</p> <p>निरीक्षण व नोंदी</p>	<p>कार्यकारण मीमांसा</p> <p>चिकित्सक विचार</p> <p>संवेदनशीलता</p> <p>इतर भाषांचा आदर</p> <p>सर्जनशीलता</p> <p>भारताचा सामाईक सांस्कृतिक वारसा</p>

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
अलीकडच्या काळात जंगली श्वापदे मानवी वस्तीत का येतात? स्थलांतरित होऊन येणारे पक्षी हल्ली कमी प्रमाणात का येतात? प्राणी, पक्षी यांच्यासाठी जंगले संरक्षित का ठेवली जातात?	घटक २ परस्परसंबंध : उपघटक १ : आपली जीवनपद्धती, मानवी हस्तक्षेप व त्याचे निसर्गावर झालेले परिणाम.	चिलीका लेक (ओरिसा) तसेच मायणी (सातारा) पक्षी अभयारण्यात हल्ली पक्ष्यांचे आगमन कमी प्रमाणात होते ... माळढोक पक्ष्यांचे अस्तित्व नष्ट होते आहे... यावर चर्चा. ध्वनिचित्रफिती : व्याघ्रप्रकल्प - सेव्ह द टायगर, अर्थ (Earth) इ. पक्षी अभयारण्य दाखवून चर्चा आपल्या परिसरातील पक्ष्यांचे निरीक्षण.	तोंडी काम	कार्यकारणमीमांसा चिकित्सक विचार पर्यावरणसंरक्षण सहकार्य व जबाबदारी
आजोबांच्या काळातील शेती करण्याच्या पद्धतीत काही बदल झाले आहेत का? कोणते? शेतकऱ्यांच्या आजच्या परिस्थितीबद्दल तुम्ही काय ऐकले किंवा वाचले आहे? मातीपरीक्षण करून कोणती खते वापरावीत यासंबंधीच्या जाहिराती कृषी खात्यामार्फत का दिल्या जातात? सर्व शेतीचे व जमिनीचे रूपांतर कारखान्यात झाले तर?	उपघटक २ : आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे शेतीच्या पद्धतीत झालेले बदल व त्यांचे चांगले वाईट परिणाम. (उत्पादन वाढ, पिकांच्या कालावधीत बदल, मानवाचे व प्राण्यांचे श्रम कमी झाले, बियाणे उत्पादक कंपन्यांची मक्तेदारी, विविध औषधांमुळे शरीराला होणारे अपाय, रासायनिक खतांमुळे जमिनीचा कमी झालेला कस, कमी झालेली पोषकता, क्षारपड जमीन) शहरीकरणामुळे शेतजमीन कमी होणे.	वडीलधाऱ्यांशी चर्चा उपक्रम : बातम्यांचे संकलन व त्यावर गटचर्चा पाठ्यांश : सेंद्रिय पद्धतीने शेती करून यशस्वी झालेल्यांच्या कथा.... प्रकल्प : परिसरातील क्षारपड जमिनीचे निरीक्षण व त्यामागील कारणे.	तोंडी काम गटचर्चा	कार्यकारणमीमांसा चिकित्सक विचार संवेदनशीलता वैज्ञानिक दृष्टिकोन

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
<p>आपण घरात अन्नधान्य का साठवतो?</p> <p>कोणते प्राणी, पक्षी, कीटक अन्न साठवताना दिसतात?</p> <p>झाडे आपले अन्नपाणी कोठे साठवतात?</p> <p>आपण एकावेळी ठरावीकच कपडे वापरतो. पण साठवून मात्र जास्त ठेवतो. असे का?</p> <p>वसुंधरा दिन का साजरा केला जातो?</p> <p>भारनियमन (लोडशेडिंग) का केले जाते?</p>	<p>उपघटक ३ : संचय व संवर्धन मानव आणि इतर प्राण्यांकडून आवश्यकतेनुसार केला जाणारा संचय...गरजेपुरता....समाधानासाठी संचय (उदा. आईने महिनाभराचे धान्य साठवणे...झाडे, पाणी, पक्षी करत असलेला संचय. जीवरक्षण आणि सुरक्षितता यासाठी संचय या विरुद्ध अति हाव आणि साठेबाजी) पृथ्वीचे संवर्धन करणे आपल्या अस्तित्वासाठी अपरिहार्य यासाठी संचय व साठेबाजी यांतील समतोल साधणे गरजेचे.</p>	<p>चर्चा : आपण दिवसभरात कोणकोणत्या संसाधनांची बचत करू शकतो? घरातील उपलब्ध वस्तूंच्या संदर्भात गरज व हव्यास</p> <p>निरीक्षण : मुळे, खोड, पाने यांत अन्नपाणी साठवणाऱ्या अन्नोख्या वनस्पतींची उदाहरणे जसे रताळे, निवडुंग इ.</p> <p>उपक्रम : परिसरातील बियांचे संकलन व रोपण.</p> <p>व्यंगचित्र : चिमणी, चित्ता व वाघ नाहीसे होत आहेत... उदक्या मानवही नाहीसा होईल का ... कल्पनाचित्र</p>	<p>निरीक्षण तोंडी काम</p>	<p>कार्यकारणमीमांसा जाणीव जागृती चिकित्सक वृत्ती परिणामकारक संप्रेषण पर्यावरण संरक्षण</p>
<p>चंद्रावरील मित्रमैत्रिणीला तुमचा पत्ता कसा कळवाल?</p> <p>रात्रीच्यावेळी आकाशात काय काय दिसते?</p> <p>हे सर्व दिवसा का दिसत नाही?</p> <p>आकाशातील सर्व चांदण्या सारख्याच दिसतात का?</p>	<p>घटक ३ : आपली पृथ्वी आपले घर</p> <p>उपघटक १ : ग्रह, तारे, सूर्यमालेतील पृथ्वी</p>	<p>चर्चा : घर ते पृथ्वी ...सूर्यमाला. 'लुकलुकणारे ते तारे व न लुकलुकणारे ते ग्रह' यातील फरक. तारे स्वयंप्रकाशित तर ग्रह परप्रकाशित. सूर्य पृथ्वीच्या सर्वांत जवळ... म्हणून तो सर्वांत मोठा दिसतो... पृथ्वीचे सूर्यमालेतील स्थान. सूर्यमाला, ग्रह आणि उपग्रह यांची ओळख : चित्र, प्रतिकृती व स्लाईड शो दवारा</p>	<p>तोंडी काम निरीक्षण लेखन</p>	<p>निरीक्षण व मांडणी वर्गीकरण चिकित्सक वृत्ती</p>

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
अंतराळ प्रवासी आणि गिरीहक मारुका का वापरतात? सजीवांचे वास्तव्य कोठे आढळते? पृथ्वीवर हवा नसती तर काय झाले असते? सजीवांना हवेप्रमाणे आणखी कशाची गरज असते? दूरच्या कचऱ्याचा किंवा खमंग पदार्थाचा वास आपल्यापर्यंत कसा येतो? हिवाळ्यात किंवा पावसाळ्यात सूर्य गुडूप झाल्यावर ओले कपडे कसे सुकतात?	उपघटक २ : पृथ्वीसभोवतालचे वातावरण व आवरणे. जीवावस्थाच्या अस्तित्वासाठी इतर आवरणांची अपरिहार्यता	खेळ : मुलांना सूर्य व ग्रह बनवून मैदानावर प्रात्यक्षिक. उपक्रम : वर्गाच्या छतावर तारंगण रंगविणे. आकाशनिरीक्षण. कल्पनाविस्तार व लेखन : पर्यावांरील मित्राला आपला पत्ता कळवणे.	शक्य झाल्यास दुर्बिणीचा वापर (रात्रीच्यावेळी) तारंगणाची भेट तोंडी काम चर्चा निरीक्षण	कार्यकारणमीमांसा चिकित्सक विचार परिणामकारक संप्रेषण

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
<p>रात्र झालीच नाही तर? सकाळी, दुपारी व संध्याकाळी सूर्य एकाच ठिकाणी दिसतो का? धावत्या गाडीतून बाहेर पहिल्यास कोणकोणत्या वस्तू धावताना दिसतात? त्या सगळ्याच धावत असतात का? सूर्य ज्या दिशेला मावळतो त्याच दिशेकडून उगवताना दिसतो का?</p>	<p>घटक ४ : बदल उपघटक १ : दिवस-रात्र : कारणमीमांसा व प्रक्रिया (पृथ्वीच्या परिवलनाची प्राथमिक ओळख) दिवस....वर्ष यातील सहसंबंध चंद्राचे परिभ्रमण : चांद्रमास व त्यानुसार भारतीय सण. पृथ्वीचे परिभ्रमण : वर्ष, उपऋतू</p>	<p>चर्चा व प्रात्यक्षिक : प्रतिकृतीच्या मदतीने पृथ्वीचे परिवलन...दिवस रात्र कसे होतात? पाट्यांश : पृथ्वीची स्वतःभोवती एक फेरी म्हणजे एक दिवस तर तिची सूर्याभोवतीची एक फेरी म्हणजे एक वर्ष. ध्वनिचित्रफितीचा वापर. प्रात्यक्षिक व खेळ : मुलांच्या मदतीने पृथ्वीचे परिवलन व परिभ्रमण. चर्चा : सहा उपऋतू व त्यासंबंधित गाण्यांचे संकलन</p>	<p>चर्चा तोंडी काम निरीक्षण प्रात्यक्षिक</p>	<p>कार्यकारणमीमांसा चिकित्सक विचार वैज्ञानिक दृष्टिकोन</p>
<p>नकाशात उंची किंवा उठाव कसा दाखवाल? हीच उंची किंवा उठाव कागदावर दाखवण्यासाठी काय करता येईल?</p>	<p>घटक ५ नकाशा उपघटक १ : उठावाचा नकाशा. प्रमाणित सांकेतिक चिन्हे व रंग यांची समज.</p>	<p>उपक्रम व चर्चा : परिचित परिसराचे उठावाचे नकाशे दाखवून कागदावर द्रवमिती नकाशे काढणे. चिन्हांऐवजी रंगांच्या वापरातील सुलभता. उंचसखलपणा दाखवण्यासाठी रंगांचा वापर रंगसूचीचा वापर</p>	<p>निरीक्षण प्रात्यक्षिक</p>	<p>कार्यकारणमीमांसा सर्जनशीलता.</p>
<p>रस्ते किंवा रेल्वे मार्गावर सिमल नसते तर काय झाले असते? वाहतुकीच्या आधुनिक साधनांमुळे आपणास कोणते फायदे झाले?</p>	<p>घटक ६ वाहतूक आणि संदेशवहन व प्रसार माध्यमे उपघटक १ वाहतुकीचे पैलू : विधायक आणि विघातक</p>	<p>चर्चा : वर्गातील मुलांचे दोन गट करून 'प्रसारमाध्यमांचा विधायक व विघातक परिणाम'</p>	<p>तोंडी काम गटचर्चा</p>	<p>अभिव्यक्ती चिकित्सक विचार</p>

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
कोणत्या दुष्परिणामांना समोरे जावे लागत आहे? भविष्यात इंधन टंचाईच्या समस्याला तोंड द्यावे लागू नये तसेच प्रदूषणाची समस्या दूर व्हावी यासाठी आपण काय करू शकतो?	उपघटक १ : वाहतुकीचे पैलू : विधायक आणि विघातक. विघातक परिणामांचा सामना करण्यासाठी काही उपाययोजना	सूचक प्रक्रिया.... साधने (विधायक : कामाचा वाढलेला वेग, वेळेची व श्रमाची बचत, जीवनमानात सुधारणा) विघातक : वाहतूक कोंडी, अपघातात वाढ, ध्वनी व वायू प्रदूषण, नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा न्हास) पशूंच्या वावरक्षेत्रात रस्ते झाल्याने त्यांच्या जीवनचक्रावर झालेला परिणाम. उपक्रम : सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्थेचा वापर, सायकलींसारख्या इंधनविरहित साधनांचा वापर, सौरऊर्जेवर चालणारी गाडी इ. खुली चर्चा : चिमण्यांची संख्या कमी होणे. जंगली श्वापदांचे शहरात येणे.	निरीक्षण	परिणामकारक संप्रेषण
रेडिओवर बोलणारी माणसे कुठून बोलत असतील? आपणाला त्यांचे बोलणे कसे ऐकू येते? जगभरात होणारे खेळाचे सामने आपणाला घरबसल्या कसे पाहता येतात?	उपघटक २ : संदेशवहन व प्रसार-माध्यमे : प्रक्षेपणाचे तंत्रज्ञान. उपग्रहाच्या मदतीने संदेशवहनात झालेली क्रांती. समाजावर होणारा परिणाम (विधायक व विघातक)	प्रक्षेपणाच्या तंत्रज्ञानाची माहिती करून देणारा पाठ्यांश (सचित्र) चर्चा व गटांचे सादरीकरण : प्रसारमाध्यमांचा समाजावर होणारा परिणाम. (विधायक : माहिती तंत्रज्ञानामुळे सक्षमीकरण, जीवनमानात सुधारणा, वेळ, श्रम, संसाधनांची बचत. विघातक : जाहिरातींचा प्रभाव व चंगळवाद, स्थानिक भाषा, कला व जीवनपद्धतीचा न्हास. एकाच पद्धतीच्या जीवनशैलीचे	तोंडी काम गटचर्चा	चिकित्सक विचार वैज्ञानिक दृष्टिकोन कार्यकारणमीमांसा

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक / उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया.... साधने	अध्ययनदर्शक
		<p>अंधानुकरण, ध्वनिलहरीमुळे पक्ष्यांच्या अस्तित्वावर झालेला परिणाम आणि भरकटणे)</p> <p>खेळ : नकाशा व पृथ्वीगोलाचा वापर करून ठिकाणांचा शोध.</p> <p>उपक्रम : आकाशवाणी व दूरदर्शन केंद्रास भेट, सीसी टीव्ही बसवलेल्या बँकांना व दुकानांना भेटी</p>		
<p>शांततेसाठी शिक्षण :</p> <p>गावात भांडणतंटे झाल्यास कसे सोडवले जातात?</p>	<p>घटक ७ : समूहजीवन</p> <p>उपघटक १ : समस्या निवारणासाठी उपयुक्त संस्था</p> <p>समस्या निवारणासाठी व्यक्ती व गटांचे योगदान</p>	<p>चर्चा : आपण राहतो त्या ठिकाणी कोणत्या समस्यांचा सामना करावा लागतो... त्या सोडविण्यासाठी कोणाची मदत होते.... कशा प्रकारे मदत होते...</p> <p>पाठ्यांश : श्रमदानातून ग्रामसफाई, गावतळ्यांची स्वच्छता याची उदाहरणे. मुलांनी स्वताःची समस्या सोडविण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांची गोष्ट. समाजातील काही व्यक्तींच्या समाजासाठीच्या योगदानाची गोष्ट.</p>	<p>निरीक्षण</p> <p>तोंडी काम</p> <p>चर्चा</p> <p>माहितीसंकलन</p>	<p>अभिव्यक्ती</p> <p>श्रमप्रतिष्ठा</p> <p>समस्यानिराकरण</p>
<p>वंचिताबद्दल जाणीव :</p> <p>कोणते नियम योग्य आणि कोणते अयोग्य हे कोण ठरवते? काही नियम बदलले जातात ते का?</p>	<p>उपघटक २ : नियमांची आधारभूत तत्त्वे : समानता, न्याय व पर्यावरण संतुलन.</p> <p>सुखी समूहजीवनासाठी वरील निकषांच्या मदतीने नियम केले जाणे आवश्यक.</p>	<p>चर्चा : स्त्रीश्रूणहत्या, हुंडा यासारख्या अन्यायकारक परंपरा यांवर चर्चा. यासंबंधी काय करता येईल...आपण काय करू शकतो....</p> <p>पाठ्यांश : वरील विषयावर दोन निबंध</p>	<p>तोंडी काम</p> <p>प्रकल्प : माहिती लेखन....संकलन</p> <p>गटचर्चा</p> <p>लेखन</p>	<p>अभिव्यक्ती</p> <p>परिणामकारक संप्रेषण.</p> <p>महिला व दुर्बल घटकांचे सबलीकरण</p>

क्षेत्र ४ : माझा परिसर आणि आपले पर्यावरण

इयत्ता पाचवी

सूचक प्रश्न	घटक/उपघटक	सूचक प्रक्रिया.... साधने	मूल्यमापन प्रक्रिया....साधने	अध्ययनदर्शक
सूर्य उगवणे व मावळणे यांसारखे नैसर्गिक नियम बदलू शकतात का?	<p>'मानवनिर्मित नियम परिवर्तनीय तर नैसर्गिक नियम अपरिवर्तनीय. रुढी, परंपरा ह्या अनुकरणांतून आणि सवयीतून आलेल्या असल्याने त्यांची योग्यायोग्यतासुद्धा वरील तीन निकषांच्या आधारे पडताळणे गरजेचे आहे.</p> <p>'अयोग्य रुढी परंपरा बदलण्यासाठी कृती आवश्यक. उदा. स्त्रिया आणि दलितांच्या शिक्षणाबद्दलचे महात्मा फुले यांचे कार्य. स्त्री भ्रूणहत्या, हुंडा, अस्पृश्यता अशा रुढी बदलण्याची गरज</p>	<p>उपक्रम : छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या वृक्षसंवर्धनासंबंधीच्या आज्ञापत्राचे वाचन. निसर्गनियम अपरिवर्तनीय असतात यावर पाठ्यांश व काही उदाहणे देणे. उदा. ऋतुचक्र.</p>		<p>सामाजिक अडसरांचे निर्मूलन समस्यानिराकरण न्याय आणि समानता</p>